

“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALININ MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Şərqi ilk satirik jurnalı olan “Molla Nəsrəddin” dövrünün rəqibsiz bir mətbu orqanı idi. Böyük çətinliklər bahasına ərsəyə gələn jurnal dövrünün ən çətin problemlərini dilə gətirir, satira atəşinə tutur və alternativləri göstərirdi. Çap olunduğu gündən uğurlu yayım həyatı keçirən, orijinallığı səbəbi ilə coğrafi əhatəsi daim genişlənən bu jurnalın indi də tədqiqat dairəsi genişlənir. Bu da çox təbiidir. Cəhalətin hökm sürdüyü, milli kimlik məsələsinin məhdud çəvrələrdə danışıldığı bir ölkədə bu cür yaradıcı və təsirli jurnal diqqətdən kənar qala bilməzdi. Sadə xalq dilində dərc olunan jurnal qısa zamanda böyük rəğbət qazanmış, milli mətbuatımıza yön vermişdir. Jurnalın mükəmməl redaksiya heyəti, jurnalda toxunulan mövzular, istifadə olunan dil onun bir mətbu məktəb olmasına zəmin yaratdı. Tədqiqatçıların mütləq əksəriyyəti “Molla Nəsrəddin” jurnalını mətbu məktəb sayır. Digər tərəfdən, həmin dövrün milli ədəbiyyatına yön verdiyini də inkar etmək olmaz. İlk dərc nömrəsindən başlayaraq Azərbaycan xalqının problemlərinə toxunmağı qarşısına məqsəd qoyan jurnal müəllifləri Şərqi ölkələri ilə də maraqlanırdılar. Bu vəziyyət jurnalın daha geniş auditoriya tərəfindən oxunmasına imkan yaratdı. Səsini eşitdirə biləcəyi bütün cəmiyyətlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən “Molla Nəsrəddin” əhatə etdiyi mövzular və janrlar baxımından həm sosial, həm də ədəbi cəhətdən çox qüvvətli bir jurnal olma xüsusiyyətinə malikdir. Jurnal tədqiqatçıları tərəfindən müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Araşdırılması lazım olan əsas mövzulardan biri də jurnalın məzmun xüsusiyyətləridir. Çünki

bu məzmun hesabına jurnal məşhurlaşdı. Jurnal, bilindiyi kimi, satira yolu ilə siyasi mövzuları işləyir, regionda baş verən siyasi prosesləri, bir növ, satirik şərh edirdi. Bu, jurnalın mühüm xüsusiyyəti idi. Məhz bu prizmadan “Molla Nəsrəddin”i nəsr, mənzum və karikatura çərçivəsində siyasi, iqtisadi və mədəni əskiklikləri tərəfsiz formada oxucuya çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuş bir jurnal hesab edə bilərik. Yazarların hekayə və şeirlə söylədiklərini karikaturaçılar karikatura ilə təsvir edib oxucunu qəflət yuxusundan oyadırdılar. Jurnalın yazarları bütün ədəbi növlərdən istifadə edərək məzmun baxımından birlik yarada bilmişdilər. Hətta karikaturalar da yazıların ahəngindədir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında hekayə, satirik hekayə, məktub, teleqraf, lətifə, səyahətnamə və s. başlığı altında nəsr yazılar da yayımlanmışdır. Bu yazılarda daim cəmiyyətin axsayan yönünün tənqid olduğunu görə bilərik. Jurnalda dərc olunan bütün yazılar türk (Azərbaycan) dilində yazılırdı və bu fakt jurnalın daha ali bir məqsədinin olduğunu göstəricisidir. Oxuculara türk (Azərbaycan) dilində yazılmayan heç bir yazını dərc etməyəcəyini bildirən C.Məmmədquluzadə jurnalın ilk nömrəsində qələmə aldığı yazısında bu məsələdəki qətiyyəti belə ifadə edirdi: *“Məni gərək bağışlayasınız, ey mənim türk qardaşlarım ki, mən siz ilə türkün açıq ana dili ilə danışırım. Mən onu bilirəm ki, türk dili danışmaq eyibdir və şəxsən elminin azlığına dəlalət edir. Amma hərdənbir keçmiş günləri yad etmək lazımdır: salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində lay-lay deyirdi”* (“Molla Nəsrəddin”, 7 aprel 1926, s.2).

“Molla Nəsrəddin” imzasıyla dərc olunan bu yazıda, görün-düyü kimi, yazar ana dilində danışmağın əslində eyib bir şey olmadığını ustaca ifadə etmişdir. Həm C.Məmmədquluzadə, həm də jurnalın digər yazar heyəti əcnəbi dilin öyrənilməsinin əleyhinə deyildi. Tam əksinə, onların əksəriyyəti bir neçə dil bilirdi. Amma onlar öz həmvətənlərinin qəsdən başqa dildə

danışmasına və bununla bərabər öz dillərinə, mədəniyyətlərinə yadlaşmasına qarşı idilər. Onlar bu eybəcər tendensiyanı kəskin satira atəşinə tuturdular. Ana dili məsələsi tək yazılarda deyil, şeir və karikaturalarda da tez-tez dilə gətirilirdi.

Jurnalda yer alan atalar sözlərinə diqqət etdiyimiz zaman görə bilirik ki, atalar sözləri qara yumor vasitəsilə kontekstdən çıxarılır, daha spektiv formada ifadə edilərək dövrün sosial eybəcərlikləri təsvir edilir. Bu, “Molla Nəsrəddin” jurnalının satirik ifadə xüsusiyyətidir. Aşağıdakı misalda bunu aydın görə bilirik.

Ata malı olan yerdə öz qazandığın haramdı.

Uşağın şüurlusu dərsdən qaçar.

Haram mal halaldı.

Borcunu verən axmaqdı.

Çox yaşayan çox bilməz, çox yatan çox bilər (“Molla Nəsrəddin”, 7 aprel 1926, s.2-6).

Jurnalda həm də məktub, teleqraf və xəbərlər başlıqlı yazılar da yayımlanmışdır. Oxucuların əksəriyyəti yazılarda öz başlarına gələn hadisələri yazır, öz əhvali-ruhiyyələrini izah etməyə çalışırdılar. Bunlardan daha çox oxucuya maraqlı gələn məktublar çap edilirdi. Bu tendensiyanı da satirik fürsətə çevirməyi bacaran yazar heyəti özləri də maraqlı məktublar dərc edirdilər. Bunlara misal olaraq “Cuhudun məktubu”nu nümunə çəkmək olar.

Jurnalın həddən artıq mükəmməl heyəti vardı. Onlar daha sonra Azərbaycan tarixində əbədi yaşayacaq insanlar olacaqdı. Onların yazdıqları satirik hekayələr ümumilikdə bir ahəng təşkil edirdi.

“Teleqraf xəbərləri” başlıqlı yazılarda isə müxtəlif bölgələrdən gələn xəbərlər oxucuya satirik əhvali-ruhiyyədə çatdırılırdı (“Molla Nəsrəddin”, 9 aprel 1927).

“Molla Nəsrəddin” konkret missiyası və hədəfləri olan jurnal idi. Jurnal yeni cəmiyyətin yaradılmasının impulsu olmağı

hədəfləyirdi. Bununla bərabər Azərbaycan milli mətbuatına və ədəbiyyatına yön verirdi. Bu nöqtəyi-nəzərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, yazarların əsl məqsədi öz millətini tənqid edərək maarifləndirmək idi.

Jurnalda çap olunan şeirlər ümumi məqsədə xidmət edirdi və “Molla Nəsrəddin”in elan etdiyi missiyaya tam uyğun idi. Mövzular müxtəlif olsa da, hamısının ümumi bir psixoloji ahəngi olurdu. Jurnalda satirik şeirlərə geniş yer verilirdi. Amma jurnal daha çox Mirzə Ələkbər Sabirin şeirləri ilə məşhurluq qazanmışdır. M.Ə.Sabir öz dövrünün ən görkəmli şairi idi və milli ədəbiyyatda yeni cığır açmışdı.

Şeirlərin əsas mövzularından biri “azadlıq və insan” idi. Azadlıq və insan anlayışı yazılan şeirlərin əksəriyyətinin qayəsini təşkil edirdi. Şeirlərin bir çoxunun da obrazları tam hüquqsuz, hər cür əziyyətə məcbur edilmiş insanlar və onlara bu zülmü edən zümrə idi. Cahillik, demək olar, hər nəşrdə təndiq edilsə də, ən amansız satira atəşinə məhz idarəedicilər məruz qalırdı. Şairlər ilk nömrədən son nəşrə qədər milli şüurun yaranması uğrunda mübarizə aparırdılar. “Bəli, hürriyyət olan yerdə insanlıq olur” beyti sonradan bütün ədəbiyyatın azadlıq ifadəsində əsas etalon olacaqdı.

Jurnalda M.Ə.Sabirin özünəməxsusluğu həm jurnalın özündə, həm də mətbuatda şeiriyyatda yeni bir dalğa yaradırdı. Şairlər Sabirin üslubunu, məzmununu, estetikasını mənimsəyir və bu səpkidə yaradıcı fəaliyyətə başlayırdılar. Əli Nəzminin fəaliyyəti bu yaradıcı ruhun ən nəzərəçarpan nümunəsidir. Məhz hürriyyət mövzusunda Əli Nəzminin “Olarmış” adlı şeiri M.Ə.Sabirə, bir növ, cavab hesab edilə bilər.

Dərc edilən bir çox şeirlərin digər bir mövzusu din və din xadimləri idi. Jurnalda çap olunan şeirlərdə din xadimləri məxsusi bir satira atəşinə tutulurdu. Din xadimlərinin sosial həyatlarındakı eybəcərlikləri, dini savadlarının az olmasını, insanlara yalan danışmasını şairlər ustalıqla təsvir ediblər.

Jurnalin 6 yanvar 1908-ci il sayının 3-cü səhifəsində gündə bir qadınla evlənən din adamlarından bəhs edən şeir çap olunmuşdur. Digər tərəfdən, din xadimlərinin insanların savadlanmasından qorxduqları da şeirdə məzmun olmuşdur.

Qadın azadlığı da şeirlərin mövzusu idi. Məzmunu qadın olan şeirləri o dövr üçün inqilabi hadisə saymaq olar. Şeirlərdə qadınların hüquqsuzluğu və savadsızlığı həm tənqid olunmuş, həm də tənqid olunmaqla bərabər şairlər bunun obyektiv səbəblərini axtarmağa və cəmiyyəti maarifləndirməyə cəhd etmişlər. Bəzən qadınların özləri də tənqid mövzusu olmuşdur. Jurnalin 3 fevral 1908-ci ildəki sayında dərc olunan “Mən qocanı neylərəm, cahilə meyl eylərəm” misraları ilə başlayan şeir buna gözəl nümunədir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının tənqidindən qonşu ölkələr də xilas ola bilməmişdir. “Molla Nəsrəddin” həm də mətbuat tariximizin ilk siyasi-satirik mövzularını işləyən jurnal idi. Şeirlərdə cahil xalqın bütün siyasi, mədəni proseslərdən geridə qaldığı təsvir olunmuşdur. Jurnalin 1 fevral 1909-cu ildə çap olunan sayında sonu “Ey evi viranlılar, ay yazıq iranlılar” misrası ilə bitən şeir buna nümunədir. Sonradan bu sonluq İranda sadə xalqın dillər əzbəri olacaqdı. “Molla Nəsrəddin”i araşdıran digər tədqiqatçılar jurnalın İranda hadisələrə məxsusi təsirinin olduğunu qeyd edirlər. Abbas Səhhət Sabirin İranda hadisələrə xidmətini bir ordunun xidməti ilə eyniləşdirirdi. Bu da Sabirin timsalında jurnalın hətta inqilabi proseslərin pozitiv katalizatoru olduğunu təsdiqləyir. Demək, qoca Şərqi ilk satirik jurnalı istəyi sosial effekt yarada bilmişdi.

Jurnal mətbu tariximizin bir çox ilkələrini edirdi. Bunlardan biri də karikatura idi. Karikatura janrına jurnalda yer vermək fikirləşilən kimi asan olmamışdır. Ən azı ona görə ki, Şərqi karikatura görməmişdi. Ən yaxşı halda bunu əcnəbi qəzet və jurnallarda görən şəxslər vardı. Amma bu çətin işin də öhdəsindən gəlmək mümkün oldu. İlk nömrədə əcnəbi

karikaturaçı rəssam Oskar Şmerlinq və J.Rotter bu işi görsələr də, sonradan milli rəssamlar da bu yöndə gözəl əsərlər yarada bildilər. Əzim Əzimzadə, Xəlil Musayev, Seyid Əli Behçəti kimi rəssamlar sonradan çox gözəl karikaturalar yaratdılar.

Jurnalın ilk sayında üz qabığında Oskar Şmerlinqin çəkdiyi karikatura jurnalın əsas qayəsini çox sərrast ifadə edir. Milliyətçə alman olmasına baxmayaraq, rəssam milli mövzulara çox ustalılıqla toxunub. İlk karikatura M.Ə.Sabirin “Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən oyanma” şeirinin təsviridir. Deməli, ilk nömrədə və ilk karikaturada toxunulan mövzu milli şüur və cəhalətdir. Jurnalın toxunduğu mövzular təkcə xalqımızın deyil, bütöv türk-İslam dünyası xalqlarının ümumi problemi idi. Karikaturalara nəzər saldıqda bu ümumiliyi görə bilərik.

Karikaturalarda qayə jurnalın ümumi yaradıcı ab-havasının ahəngində olsa da, məzmun əsasən “qadın”, “din” və “təhsil” idi. Bu da bir mənada oxucu diqqətini cəlb etməyə hesablanmışdı. Çünki Şərqdə qadın mövzusunda yazmaq və rəsm çəkmək nə qədər cəsarət istəsə də, sosial effektlə məşhurlaşmaq əvəzəndirməz mövzu idi. Karikaturalarda müsəlman cəmiyyətlərində qadına qarşı xoş olmayan yanaşma, qızların zorla evləndirilməsi, təhsildən uzaqlaşdırılması və zorla evə həbs edilməsi kimi mövcud sosial problemlər ustaca rəsm edilib. Bu mövzuların sərt şəkildə tənqidi rəsm etməsini biz jurnalın bütöv nəşr tarixi boyu görə bilərik. Məsələn, Oskar Şmerlinqin çəkdiyi və jurnalın 1909-cu ildə dərc olunan 9-cu nömrəsindəki “azad sevgi” karikaturası buna maraqlı nümunədir. Karikaturada qızın saçından tutub zorla mollağın yanına gətirilərək nikaha girməsi təsvir olunub. Bundan başqa, müxtəlif dövrlərdə dərc edilmiş oxşar mövzulu karikaturalar da vardır.

“Dörd dənə bəddi”, “Bir müsəlman intellektualı və arvadı”, “Ər və arvad”, “Evlənmək vaxtıdır”, “Kaş evimiz bu olaydı”, “Sən dinsizsən, allahsızsan”, “İcazə verməyin qabağa keçsin”

kimi karikaturalar yuxarıda qeyd etdiyim məzmununda olan ən məşhur əsərlərdir.

Murad Hasanli

CONTENT FEATURES
“MOLLA NASREDDIN” MAGAZINE

Summary

Molla Nasreddin, the first satirical magazine in the East, was one of the most influential magazines in the history of the world press in terms of style, originality and social influence. Many dissertations and scientific articles have been written about the journal, which is always of interest to critics. The journal has been extensively researched in many aspects.

This thesis explores the content of the magazine and its features. One of the reasons for the magazine's popularity was its content. investigated and summarized.